

მეხეტეში ჩამოსახლავულ მთიულთა მიტყველების ზოგიერთი თავისებურება

ქართული სამწერლობო ენა, როგორც ძველი სალიტერატურო ენა, გარკვეული აზრით ხელოვნურია. იგი, როგორც მწერლობის, მეცნიერების ენა, დადგენილია და მყარად ნორმირებული, ხოლო დიალექტურ მეტყველებას ნორმები არ სჭირდება. ამდენად, ენის ნამდვილი, ბუნებრივი სიცოცხლე მოცემულია დიალექტში.

დიალექტოლოგიური კვლევა ეროვნული ენის შესწავლის ერთ-ერთი ძირითადი შემადგენელი ნაწილია. ქართული ენის დიალექტთა შესწავლას ხანგრძლივი ტრადიცია აქვს.

ქართული სალიტერატურო ენა ერთია, დიალექტი – მრავალი. ისტორიულ-პოლიტიკურ-არეალოგიურმა ვითარებამ განაპირობა სამცხურ-ჯავახური დიალექტის ენობრივი კონტაქტები სხვა დიალექტებთან. ორი ან მეტი დიალექტის (თუ ენის) თანაარსებობა გარკვეული დროის შემდეგ მათ ცვლილებებს იწვევს. მოსაზღვრე დიალექტები ერთმანეთზე ძლიერ ზეგავლენას ახდენენ. ამასთანავე თავს იჩენს თვითგამიჯვნის (განცალკევების, თვითმყოფადობის შენარჩუნების) ტენდენციები. ენობრივი/დიალექტთა კონტაქტები რთული პროცესია, სადაც ორი ან მეტი ენიდან/დიალექტიდან ერთი მხარე წარმოადგენს გამცემს, მეორე - მიმღებს. თუ როგორ იცვლება დიალექტი სხვა დიალექტთან კონტაქტში, ცვალებადობის მიმართულება და სისწრაფე (საბოლოოდ ერთ-ერთი დიალექტის გაქრობა) სხვა ფაქტორებთან ერთად დამოკიდებულია სოციალურ-ისტორიულ პირობებზეც.

ჩვენთვის საინტერესო დიალექტთა ურთიერთგავლენის შედეგების საკვლევად უნდა ჩამოვაყალიბოთ ის უმთავრესი პირობები, რომლებიც აუცილებელია ინტერფერენციისათვის, გამოვავლინოთ შემთხვევები, რომლებიც შეიძლება ჩავთვალოთ ინტერფერენტულად.

ადამიანების უმრავლესობა თავისი ცხოვრების მანძილზე ამა თუ იმ დონეზე ფლობს ორ ან რამდენიმე ენობრივ სისტემას და იყენებს თითოეულს მოთხოვნილების მიხედვით, ე. ი. საქმე გვაქვს ენობრივ კონტაქტებთან. ტერმინი „ენობრივი კონ-

ტაქტები“ პირველად შემოთავაზებული ანდრე მარტინეს მიერ ზოგადად განიმარტება, როგორც რიგრიგობით გამოყენება ორი ან მეტი ენისა ერთი და იმავე პიროვნების მიერ. ეს პიროვნებები „ენობრივ მატარებლებად“ იწოდებიან (როზენცვიგი, 1972: 5). ნებისმიერი ორი ენისა თუ დიალექტის ურთიერთ-მიმართების გარკვევისას დგება ორი უმთავრესი საკითხი - პირველი მათგანი ესება ენათა (დიალექტთა) შორის განსხვავების დონის დადგენას, მეორე საკითხი კი - ენათა (დიალექტთა) ფლობის დონეს.

ენათმეცნიერულ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ, როგორც წესი, ორენოვნებას ადგილი აქვს ყველა იმ შემთხვევაში, როდესაც სამეტყველო ურთიერთობის კონკრეტულ პირობებში ადამიანი გადაერთვება ერთი ენობრივი კოდიდან მეორეზე. მნიშვნელობა არა აქვს, გადართვა ხდება ერთი ეროვნული ენიდან მეორეზე, ერთი ეროვნული ენიდან დიალექტზე თუ რომელიმე ტომობრივ ენაზე.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ცალკე დგას საკითხი „ორენოვნებაზე“ დიალექტოლოგიაში. იგი განიხილება ენათა კონტაქტების საერთო თეორიასთან კავშირში და, სამწუხაროდ, დღეს ნაკლებად შესწავლილია.

არსებობს ორენოვნების ორგვარი გაგება. პირველი გულისხმობს ერთი ენის მეორეზე გავლენას იმისგან დამოუკიდებლად, ეს გავლენა გამოხატულია ინდივიდუალურ თუ კოლექტიურ დონეზე. მეორე თვალსაზრისი გულისხმობს მხოლოდ კოლექტიურ ორენოვნებას. ორივე თვალსაზრისის მომხრე მეცნიერები ერთხმად აღიარებენ, რომ არ შეიძლება ინდივიდუალურად განხორციელებული ორენოვნება ჩაითვალოს ძირითად გადამწყვეტ ფაქტორად. ასეთი ფაქტორია კოლექტიური გავლენა.

მესხეთში მცხოვრებ მთიულთა მეტყველებაშიც ინტენფერენციის შემთხვევაში ჩვენ უნდა ვისაუბროთ ორივე მხარეზე ერთდროულად და ცალ-ცალკე არც ერთი არ არის საკმარისი. ამ მეტყველებაში ინტერფერენტული მოვლენების გამოსავლენად აუცილებელი იყო ცალ-ცალკე აღგვეწერა თითოეული დიალექტი, როგორც ენობრივი სისტემა. გამოგვევლინა ის სხვაობანი, რომლებიც მათ შორის არსებობს. შეძლებისდაგვარად განგვესაზღვრა ინტერფერენტული მოვლენების სავარაუდო შემთხვევები. მხედველობიდან არ უნდა გამოვგრჩენოდა ისიც, რომ ინტერფერენციის ყველა სავარაუდო პოტენციური შესაძლებლობა არ ხორციელდება რეალობაში. აქ თავს

ინენს პიროვნების ინდივიდუალური თავისებურებები, მისი დამოკიდებულება გარესამყაროსადმი, ის პოლიტიკური თუ კულტურული გარემო, რომელშიც ცხოვრობს იგი. ჩვენს ხელთ არსებულ მასალაზე დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ მესხეთში მცხოვრებ მთიულთა მეტყველებაში ინტერფერენტული მოვლენები არ შეინიშნება. მიზეზი, ვფიქრობთ, სხვადასხვაა. დავასახელებთ მხოლოდ რამდენიმე უმთავრეს მათგანს.

ჩვენთვის საინტერესო დიალექტების ცალ-ცალკე აღწერა უკვე ცხადყოფს, რომ საქმე გვაქვს ერთ ენობრივ სისტემასთან მეტ-ნაკლები განსხვავებებით. მართალია, სამეცნიერო ლიტერატურაში ხაზგასმულია, რომ მნიშვნელოვანია იმ ურთიერთობების შესწავლა, რომლის დროსაც ორი მხარე საუბრობს თავის საკუთარ ენაზე და თავისუფლად ესმის ერთმანეთის. ასეთი შემთხვევები კი გვაქვს მაშინ, როდესაც საუბარია ერთი ენის დიალექტზე, ან ახლომონათესავე ენებზე. მაგრამ თვით ამ დროსაც კი ყურადღება ეთმობა ორ სისტემას შორის განსხვავებების უფრო წარმოჩენას. ჩვენს შემთხვევაში კი გვაქვს ერთი ენობრივი სისტემა და საუბარი ორ მეტნაკლებად განსხვავებულ ენობრივ სისტემაზე შეუძლებელია.

მესხეთში მცხოვრებ მთიულთა მეტყველებაში არ ვხვდებით „ორი დიალექტის მატარებლებს“, რაც თავისთავად გამორიცხავს ინტერფერენციას. ხოლო ის მეტყველება, რომელიც ჩვენთვის საინტერესო დიალექტთან არც ერთს არ მიჰყვება, არის შედეგი არა ინტერფერენციისა, არამედ სალიტერატურო ქართული ენის გავლენისა. არ გამოვრიცხავთ, რომ შეიძლება შევხვდეთ რამდენიმე საინტერესო ინდივიდუალურ შემთხვევას, მაგრამ მათზე დაყრდნობით დასკვნების გამოტანას მაინც ვერ შეუძლებთ, რადგან მთავარი და გადაამწყვეტი ინტერფერენციის გამოსავლენად, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, კოლექტიური გავლენაა.

ქართული დიალექტოლოგიის ერთ-ერთ ყველაზე აქტუალურ პრობლემად მიიჩნევა დიალექტთა და მეზობელ ენათა ურთიერთხემოქმედების შედეგების შესწავლა. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესო კუთხეა მესხეთი, სადაც დღეს მესხებთან ერთად ცხოვრობენ რაჭველები, იმერლები, მთიულები, ფშაველები, აჭარლები. მათ მიგრაციას ამ კუთხეში ადგილი ჰქონდა მეოცე საუკუნის ორმოციან წლებში. მიზეზი მიგრაციისა პოლიტიკურ ხასიათს ატარებდა.

სამცხურ-ჯავახურ დიალექტში სხვა დიალექტებთან კონტაქტები და მათი შედეგები ძირითადად ხელშესახებია ლექსიკა-ფრაზეოლოგიის დონეზე, გვხვდება მორფოლოგიური ელემენტებიც. ჩვენთვის საინტერესო იყო მესხეთში მცხოვრებ მთიულთა მეტყველებაზე დაკვირვება. იმის გარკვევა, შეინიშნება თუ არა ინტერფერენტული მოვლენები ამ ორი დიალექტის ურთიერთობის შედეგად. მთიულეები მესხეთის ტერიტორიაზე ცხოვრობენ ასპინძის რაიონის სოფლებში: ორგორა, საყუდაბელი, იდუმალა, ოთა, ხერთვისი, რუსთავი, ხეოთი. ახალციხის რაიონის სოფლებში: ფერსა, გიორგიწმინდა. საანალიზოდ გამოყენებული მასალა ჩვენ მიერ სწორედ ამ რაიონებშია ჩაწერილი. მესხეთში მცხოვრებ მთიულთა მეტყველებაზე დაკვირვებით, შესაძლებლობა გვეძლევა თვალი მივადევნოთ მეტყველების განვითარების ტენდენციებს, დიალექტის შინაგანი პოტენციის გამოვლენას, ამა თუ იმ სიტყვა-ფორმის ადაპტაცია-ცვლილებას მესხებელ დიალექტში. ბუნებრივია, ამგვარი საკითხების კვლევისას ტექსტის ლინგვისტური ანალიზი დიდ როლს ასრულებს.

მთიულურ დიალექტში ხმოვანზე ფუძეგათავებულ სახელთაგან ი//ე დაერთვის ორ და მეტმარცვლიან სიტყვებს. აღსანიშნავია ისიც, რომ სრულხმოვანი ი-ს და ე-ს მონაცვლეობა ამ დიალექტში თავისუფალია. ამიტომ მათი ხმარების გარკვეულ დადგენილ წესებსა და კანონზომიერებებზე საუბარი შეუძლებელია:

„წინ სიხად ყოფილა, უკანის ჭრელად“.

განსხვავებული ვითარებაა ამ მხრივ მესხურში, რადგან ამ დიალექტში მკაცრად არის დაცული ხმოვანფუძიანთა სახელობითი ბრუნვის ნიშნის გამოვლენის წესი. გრიგოლ ბერიძე შენიშნავს: „სახელობითი ბრუნვის ნიშნად ხმოვანფუძიან სახელებთან (ადამიანთა და ცხოველთა), ასევე მეტსახელებთან გვხვდება ი და არა უმარცვლო ე“. ამ მხრივ იგი მისდევს ქართლურს, რომლის ანალიზისას თედო უთურგაიძე ამბობს: „ამ დართულ ბგერას ჩვენ მარცვლიანი ი-თი აღვნიშნავთ და არა ე-თ, როგორც ეს ძველ ქართულშია, რადგანაც იგი საკმაოდ განსხვავდება ჩვენ მიერ ზემოაღწერილი ე-საგან ერთი მხრით და მეორე მხრით, ლექსთწყობაში თუ გვევლინება, მარცვალს შეადგენს“ (უთურგაიძე, 1966: 110).

როგორც უკვე ვთქვით, მარცვლიანი -ი სახელობით ბრუნვაში ხმოვანზე გათავებულ სახელებს მოუდის მთიულურშიცა

და მთის სხვა კილოებშიც. ქართლურსა და კახურში იგი მოუ-
დის ზოგად სახელებსაც, განურჩევლად იმისა, ქვემდებარე
იქნება იგი თუ პირდაპირი დამატება. სხვა დიალექტებში სახ-
ელობითი ბრუნვის ნიშნად ხმოვანფუძიან სახელებთან იოტია.

არამ მარტიროსოვი წერს: „სალიტერატურო ენასთან შე-
დარებით ჯავახური რიგ თავისებურებებს გვიჩვენებს სახელთა
ბრუნების თვალსაზრისით. ეს თავისებურებანი საყურადღებოა
როგორც ბრუნვათა საწარმოებლების, ისე ბრუნვათა ფუნქციე-
ბის მხრივაც. სახელობითი ბრუნვის ნიშნის ხმარების მხრივ
ხმოვანზე ფუძეგათავებული სახელები ერთნაირ სურათს არ
გვიჩვენებენ. ძირითადად ეს სახელები ამ ბრუნვაში უნიშნოდ
არის წარმოდგენილი. რიგ შემთხვევაში კი ი-ს დაირთავენ და
სახელობითის -ი გვხვდება ნათესაობის აღმნიშვნელ სახელებ-
თან, როგორიცაა ძმაი, ბიძაი, პაპაი“ (მარტიროსოვი, 1984: 143).

ამრიგად, სამეცნიერო ლიტერატურაში სახელობითი ბრუნ-
ვის ნიშნად ხმოვანფუძიან სახელებთან გამოყოფენ სამცხური-
სათვის ი/ე-ს, ჯავახურისათვის ი-ს. როგორც მთიულურ, ისე
მესხურ დიალექტში ი-სა და ე-ს განაწილება ცალკე კვლევას
მოითხოვს, რადგან როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია
აღნიშნული, ი/ე-ს პროცესი დღეს იგივე არ არის, რაც ძველ
ქართულში გვქონდა და რასაც სრული გაქრობა მოჰყვა. დღეს
ეს ხმოვნები გვხვდება სხვადასხვა ინტონაციით წარმოთქმულ
ერთსა და იმავე სიტყვებში, სხვაობა გვაქვს თქმათა მიხედვი-
თაც.

საინტერესოა სახელთა ჯგუფები, რომელთათვისაც ნიშან-
დობლივია სახელობითი ბრუნვისნიშნის გაფორმება, ყოველ-
თვის დაირთავენ თუ არა ბრუნვის ნიშანს და რა კანონზო-
მიერება არსებობს ამასთან დაკავშირებით?

იმის მიხედვით, თუ როგორ ნაწილდება დიალექტებში ხმო-
ვანფუძიან სახელთა სახელობითი ბრუნვაში –ი/ე-ს გამოვლენ-
ის შემთხვევები, გ. ბერიძე პირობითად გამოყოფს დიალექტთა
ორ ჯგუფს: „პირველ ჯგუფში გაერთიანდება დიალექტთა ის
ნაწილი (რომლებიც ხმონანფუძიან სახელთა ორ ჯგუფს გა-
ნარჩევდნენ), სადაც ბრუნვის ნიშანს დაირთავს ყველა ხმო-
ვანფუძიანი სახელი, საკუთარიც და საზოგადოც, იმის მიხედ-
ვით, თუ რა ხმოვანია ბოლოში. ... დიალექტთა მეორე ჯგუფს
მიეკუთვნება დიალექტთა ის ნაწილი, რომლებიც ხმოვანფუ-
ძიან სახელთა ორ ჯგუფს განარჩევენ. სახელები, სახელობითი
ბრუნვის ფორმა სალიტერატურო ქართულის მსგავსად ნულო-

ვანი გაფორმებით არის წარმოდგენილი და სახელები, რომლებიც სახელობითში ი//ფ-ს არ დაირთავენ“ (ბერიძე, 1988: 89).

ამ კრიტერიუმთა მიხედვით მთიულური დიალექტიცა და მესხურიც დიალექტთა ერთ ჯგუფში, კონკრეტულად, მეორე ჯგუფის შემადგენლობაში არიან, ორივე დიალექტში გამოიყოფა სახელთა ერთნაირი ჯგუფები, რომლებიც ი/ფ გამოაფლენენ სახელობითი ბრუნვის ნიშნად. ესენია:

1. საკუთარი და მასთან გატოლებული ხმოვანფუძიანი სახელები (მთიულურში ა ხმოვანზე გათავებული, ხოლო სამცხურ-ჯავახურში ყველა ხმოვანფუძიანი სახელი)
2. -ა სუფიქსიანი სახელები;
3. მთიულური დიალექტისთვის მანანა კობაიძე გამოყოფს ყრუვი, ბუვი ... ტიპის სახელებს.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ორივე დიალექტში ბრუნვის ნიშნის დართვა სახელობით ბრუნვაში უკავშირდება ა ხმოვნის მქონებლობას ფუძის ბოლოკიდურად (მიუხედავად იმისა, -ა სუფიქსია თუ სუფიქსის გაგება აქვს, რადგან თვით ა-ზე გათავებული ხმოვანფუძიანი სახელებისა და ნათესაობის ა-ზე გათავებული სახელების სტრუქტურა ემთხვევა -ა სუფიქსით ნაწარმოები ზოგიერთი სახელის სტრუქტურას და მათი ერთ წრეში მოქცევა ამის გამო შესაძლებელია).

„მოქმედებს რაღაცა წესი, რომელიც სრულიად სხვადასხვა ფუნქციის ა ხმოვნის ერთნაირ ქცევას განაპირობებს სხვადასხვა ფორმებში. ამის გამო ერთ წრეში იყრის თავს საკუთარი, ე.წ. „მშობელთა კლასის“ და -ა სუფიქსიანი სახელები. გარკვეული ნიშანი, რაც ამ სახელებს სხვა ხმოვანფუძიანებისაგან განარჩევს, მათი უკვეცელობაა“ (ბერიძე, 1988: 130).

ამგვარად, ქართული ენის დიალექტთა ერთ ნაწილში, რომელსაც პირობითად მეორე ჯგუფის დიალექტები ეწოდა, სახელობითი ბრუნვის ნიშანი ი//ფ დაერთვის უკვეცელ სახელებს. არნოდდ ჩიქობავა თვლის, რომ სახელების ერთი ნაწილის უკვეცელობაში სემანტიკურ ფაქტორს უნდა ეთამაშაგარკვეული როლი. მისი აზრით, მხოლოდ უკვეცელობა ხდის შესაძლებელს სახელთა სემანტიკური დამთხვევისას მათ გაგებინებას. მაგალითად: ქალასი, ქალისა. მეცნიერთა უმეტესობის აზრით კი ამგვარი სემანტიკური დამთხვევა გვიანდელი უნდა იყოს.

ლიტერატურა:

ბერიძე, 1988: გრ. ბერიძე, ქართული ენის ჯავახური კილო, თბ., 1988.

როზენცვაიგი, 1972: Розенцвейг В., Вопросы теории языковых контактов. Новое в лингвистике. Выпуск VI. М., 1972.

უთურგაიძე, 1966: თ. უთურგაიძე, ქართული ენის მთის კილოთა ზოგიერთი თავისებურება, (ენათმეცნიერების ინსტიტუტი), „მეცნიერება“; 1966.

მარტიროსოვი, 1984: არამ მარტიროსოვი, ქართული ენის ჯავახური დიალექტი (გამოკვლევა და ტექსტები ლექსიკონითურთ), თბ., 1984.

Maka Kachkachishvili

THE SPEECH PECULIARITIES OH HIGHLANDERS IMMIGRATED IN MESKHETI

Summary

Dialectological study is one of the main parts in national Language study. The study of the Georgian Language dialects has a long tradition. Rachvelians, Pshavelians, Adjarians, people from Imereti and many highland people live in Samtskhe-Javakheti region together with Meskhetians.

The aim of our research is to study the speech of the highland people in order to find out if there are any interferential cases in relation of these two dialects. In the article two dialects are represented according to nominative case formation. It shows some peculiarities of highlanders' speaking manner. The article says that there are no interferential cases in the speech of highlanders, which has its reason.